

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

КАРАБАНЬ Володимир Якович

УДК 347.132.6

**ТЛУМАЧЕННЯ АКТИВ
ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

Спеціальність: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
Ротань Володимир Гаврилович,
Таврійський національний університет
імені В.І. Вернадського,
завідувач кафедри цивільного та
трудового права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Жилінкова Ірина Володимирівна,
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри цивільного права

кандидат юридичних наук
Паліюк Василь Павлович,
заступник голови Апеляційного суду
Миколаївської області

Захист відбудеться 24 листопада 2007 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2

Автореферат розісланий “_” _____ 2007 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Музиченко П.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Процеси формування в Україні правової держави найбільш помітно проявились в оновленні законодавства. Усі роки незалежності України також ведеться мова про судову реформу, яка, складається враження, на цей час має вступити у вирішальну фазу. Суспільство сподівається на те, що судова реформа приведе до послідовного втілення в життя оновленого законодавства, і Україна набуде реальних ознак правової держави. Але це сподівання не збудеться, якщо суб'єктивізм у судовій діяльності не буде долатися заходами щодо досягнення єдності тлумачення і застосування актів законодавства. Це особливо стосується цивільного права, яке покликане надати ознак раціональності і стабільності особистим немайновим і майновим відносинам.

Слід, однак, визнати, що на відміну від проблеми удосконалення судоустрою питання забезпечення єдності тлумачення і застосування актів цивільного законодавства не розуміється як актуальне ні в науці, ні, тим більше, серед політиків.

Тож у підручниках цивільного права переважно взагалі не зачіпаються питання тлумачення актів цивільного законодавства. Ситуація мало змінюється від того, що в окремих підручниках вона зачіпається мимохідь. Розрахунок на те, що відповідні знання студенти отримають із курсу теорії держави і права, є марним, бо як радянська, так і сучасна українська теорія держави і права формулює свої наукові положення не шляхом узагальнення вітчизняного досвіду правового регулювання суспільних відносин, а за допомогою методів суто теоретичного характеру. Спеціальні наукові дослідження проблем тлумачення актів цивільного законодавства в Україні також не здійснювались. Отже, проблема єдності тлумачення актів цивільного законодавства практично не вирішується і навіть не створюються теоретичні передумови для її вирішення.

За викладених обставин проблема тлумачення актів цивільного законодавства має бути оцінена як актуальна і така, що потребує дослідження з метою розробки відповідних наукових рекомендацій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Це дослідження здійснювалось відповідно до плану наукових досліджень кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії з теми “Традиція приватного права в Україні. Кодифікація цивільного права в Україні. Рецепція римського приватного права” та плану науково-дослідної роботи Одеської національної юридичної академії

“Правові проблеми становлення і розвитку сучасної Української держави” на 2001-2005 роки (державний реєстраційний номер 0101U001195).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка та теоретичне обґрунтування рекомендацій щодо тлумачення актів цивільного законодавства, які (рекомендації) можуть бути використані як безпосередньо в практиці правозастосування, так і при розробці доповнень до Цивільного кодексу України у вигляді спеціальної глави, положеннями якої встановлювались би правила тлумачення актів цивільного законодавства, а також розробка інших рекомендацій щодо вдосконалення цивільного законодавства. Для досягнення цієї мети в процесі здійснення дисертаційного дослідження розв'язувались такі завдання: 1) розробка системи способів тлумачення актів цивільного законодавства, яка відображає зміст відповідної практичної діяльності; 2) аналіз окремих способів тлумачення, уточнення їх змісту з метою забезпечення можливості конструктивного використання цих способів при тлумаченні актів цивільного законодавства; 3) перевірка на матеріалах чинного цивільного законодавства України наукової достовірності сформульованих здобувачем теоретичних положень, які стосуються системи та окремих способів тлумачення актів цивільного законодавства України.

Об'єктом дослідження стала діяльність щодо тлумачення актів цивільного законодавства, перш за все - така діяльність судів України.

Предметом дослідження були положення актів цивільного законодавства, на підставі аналізу яких здобувач сформулював відповідні теоретичні положення і які були використані для перевірки висунутих дисертантом теоретичних положень, а також цивільні відносини, які регулюються такими положеннями актів цивільного законодавства, і правовідносини, що виникають в результаті такого врегулювання.

Методи дослідження. У процесі дослідження використовувались різні методи наукового дослідження, які відповідають меті дослідження і могли надати здобувачеві змоги розв'язати поставлені завдання. Перш за все використовувався діалектичний метод.

Елементи системно-структурного методу дослідження використовувались при аналізі проблеми конструювання норм цивільного права на підставі положень актів цивільного законодавства, при дослідженні змісту систематичного способу тлумачення актів цивільного законодавства, при перевірці сформульованих теоретичних

положень, які стосуються систематичного тлумачення актів цивільного законодавства.

Особливо слід зазначити на використання методів індукції і дедукції та їх співвідношення. В дисертації вперше при дослідженні проблем тлумачення актів цивільного законодавства на підставі добору та аналізу численних подібних за певною ознакою нормативних положень зроблені індуктивні висновки, які потім методом дедукції були поширені на всі подібні положення актів цивільного законодавства. Використання методів індукції та дедукції дало змогу аргументувати правомірність висновків від протилежного, від наступного до попереднього і навпаки, висновку ступеню та вирішити питання про колізії між цивільно-правовими приписами, що виявляються при тлумаченні зазначеними способами.

Історичний метод дослідження використовувався при визначенні ролі історичного чинника в тлумаченні актів цивільного законодавства, яке являє собою системне явище, створене впродовж десятків років, і яке покликане регулювати цивільні відносини, як вони існують на даний момент.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження склали праці науковців - фахівців у галузі цивільного права — Белова В.А., Брагінського М.Й., Братуся С.М., Васьковського Є.В., Венедиктова А.В., Вільнянського С.Й., Вітрянського В.В., Грибанова В.П., Дзери О.В., Довгерта А.С., Жилінкової І.В., Іоффе О.С., Коссака В.М., Кузнецової Н.С., Кучеренко І.М., Лунця Л.А., Луця В.В., Новицького І.Б., Садикова О.Н., Спасибо-Фатєєвої І.В., Флейшиць К.А., Харитонова Є.О., Шевченко Я.М., Шишки Р.Б.; спеціалістів у галузі теорії права – Гредескула Н.А., Лазарева В.В., Насирової І.Я., Недбайло П.Ю., Піголкіна А.С., Скакун О.Ф., Спасова Б.П., Соцуро Л.Ф., Черданцева О.Ф.; фахівців в інших галузях права - конституційного (Тодики Ю.М.), кримінально-процесуального (Елькінд Л.С.).

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є першим науковим дослідженням проблем тлумачення нормативно-правових актів, здійсненим на матеріалах цивільного законодавства незалежної України з урахуванням практики сучасного тлумачення законодавства судами України.

У дисертації сформульовані та обґрунтовані такі нові наукові положення:

— вперше показується, що тлумачення актів цивільного законодавства включає до себе не тільки інтерпретацію змісту

правових норм, а і логічну їх побудову. Тому поняття тлумачення актів законодавства визнається родовим стосовно тлумачення правових норм як поняття видового;

- вперше пропонується включити положення про тлумачення актів цивільного законодавства до Цивільного кодексу України у вигляді спеціальної глави та обґрунтовується доцільність прийняття таких доповнень, а в міру накопичення наукових знань - прийняти закон про тлумачення нормативно-правових актів, який би поширювався на акти всіх галузей права;

- вперше дається розмежування між прямим встановленням в актах цивільного законодавства правових приписів, правових конструкцій та впливанням таких правових явищ із актів цивільного законодавства;

- вперше розроблені рекомендації щодо вирішення колізій між правовими приписами, які прямо встановлюються актами цивільного законодавства, прямо та непрямо впливають із таких актів та виявляються при тлумаченні різними способами;

- вперше здійснено поділ приписів, які впливають із актів цивільного законодавства та виявляються при тлумаченні висновком від протилежного, на такі, що впливають із актів законодавства прямо, і такі, які впливають непрямо, та визначено їх юридичну силу;

- вперше показано непряме впливання із актів законодавства приписів, які виявляються при тлумаченні висновком від попереднього правового явища до наступного і навпаки, висновком ступеню, та визначені межі правомірності таких висновків;

- дістало подальшого розвитку положення про систематичне тлумачення актів цивільного законодавства в частині віднесення до такого тлумачення інтелектуальної діяльності щодо логічного перетворення тексту нормативно-правових актів з метою перенесення правових положень, закріплених в актах цивільного законодавства, в систему права, конструювання норм цивільного права та виявлення суспільних відносин, на які дані положення поширюються;

- поглиблено розуміння логічного тлумачення актів цивільного законодавства, до змісту якого пропонується включити відтворення у мисленні суспільних відносин, на які поширюється чинність певного положення цивільного законодавства, співпоставлення цих відносин з відповідним текстом нормативно-правового акта, а також врахування логічних зв'язків між суміжними положеннями актів цивільного законодавства;

- вперше пропонується визнати регулятивне значення не тільки за закріпленою в акті цивільного законодавства його метою, яка не може застосовуватись всупереч конкретним положенням такого закону, а за метою, яка розуміється як доцільність. В такому розумінні мета могла б враховуватись при тлумачення неясних положень законодавства, а також при визначенні меж впливання правових приписів, які при тлумаченні із актів цивільного законодавства виявляються за допомогою висновку ступеню;

- вперше обґрунтовується можливість виходу за межі букви закону при тлумаченні актів цивільного законодавства в зв'язку з необхідністю врахування історичного чинника, а також з метою забезпечення верховенства права, ідеї якого втілені в положеннях Конституції України і основних засадах цивільного законодавства, та відмовитися в зв'язку з цим від розширеного та обмеженого тлумачення;

- сформульована низка пропозицій щодо вдосконалення тих положень актів цивільного законодавства, в яких здобувачем виявлені недоліки або які є занадто складними для тлумачення.

Практичне значення отриманих результатів. Результати цього дослідження можуть бути враховані при внесенні відповідних доповнень до Цивільного кодексу України, при підготовці роз'яснень Верховним Судом України та вищими спеціалізованими судами. Використання результатів цього дослідження при здійсненні правосуддя буде сприяти більшій єдності судової практики, більшій відповідності актів правосуддя закону та ідеї верховенства права.

Доцільним було б використання результатів цього дослідження при викладенні курсу цивільного права в юридичних навчальних закладах. В перспективі результати цього дослідження могли б стати основною для опрацювання курсу тлумачення нормативно-правових актів, який слід включити до навчальних планів усіх юридичних навчальних закладів як обов'язкову дисципліну. Ці результати могли б використовуватись при підготовці підручників і навчальних посібників з цивільного права.

На цей час результати даного дисертаційного дослідження використовуються здобувачем в діяльності на посаді судді Вищого господарського суду України, а також при викладанні курсу “Актуальні проблеми цивільного права” на юридичному факультеті Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідались на Науково-практичній конференції “Вдосконалення

судоустрою та господарського судочинства: проблеми і перспективи; яка проводилась Вищим господарським судом України, Академією правових наук, Академією суддів України та Донецьким апеляційним господарським судом у квітні 2006 р., на наукових конференціях викладачів юридичного факультету Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського у травні 2005 р. і у травні 2006 р.

Публікації. Основні положення дисертації викладено в шести статтях, опублікованих у фахових виданнях, які включені до переліку, затвердженого Вищою атестаційною комісією України, і тезах доповіді на науковій конференції.

Структура роботи. Структура дисертації обумовлена метою та задачами дисертаційного дослідження. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, які поділяються на чотирнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (літературних і нормативних). Повний обсяг дисертації становить 193 сторінок, із яких 176 сторінки основного тексту, 17 сторінок — список використаної літератури, що містить 197 джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** дисертації показується актуальність теми, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначаються мета і задачі дослідження, його об'єкт і предмет, описуються методи дослідження та його теоретична основа, розкривається наукова новизна результатів дослідження, їх практичне значення, наводяться відомості щодо апробації результатів дослідження та їх публікації.

Розділ I “Поняття і загальна характеристика тлумачення актів цивільного законодавства” складається із трьох підрозділів. У підрозділі 1.1 *“Поняття тлумачення актів цивільного законодавства”* визнається, що для науки цивільного права, в принципі, було б придатним те розуміння поняття тлумачення, яке склалось в теорії права. Але воно, з одного боку, зводиться до з'ясування та роз'яснення змісту актів законодавства, а з іншого боку, невиправдано ускладнюється шляхом включення до визначення цього поняття зазначення на мету підвищення ефективності правового регулювання. Суб'єкт тлумачення не повинен думати про ефективність правового регулювання. В іншому випадку він не зможе дати адекватне тлумачення акта законодавства.

У сфері цивільного права особливо помітна значна різниця між положеннями акта законодавства і правовою нормою та значна

відстань між цими двома явищами та поняттями, які ці явища визначають. Це пов'язане із складністю цивільних відносин, що практично виключає можливість повного викладення в одному положенні акта цивільного законодавства правової норми. З огляду на це було б неприйнятним запозичення наукою цивільного права традиційного для теорії права поняття “тлумачення правових норм”. Використання цього поняття у цивільному праві є прийнятним лише остільки, оскільки воно визнається менш широким поняттям стосовно поняття тлумачення актів цивільного законодавства.

У підсумку тлумачення актів цивільного законодавства визначається як виявлення положень актів законодавства, що поширюються на певні правовідносини, конструювання на їх підставі норм цивільного права, з'ясування змісту цих правових норм та обґрунтування з'ясованого змісту.

У **підрозділі 1.2 “Загальна характеристика окремих видів тлумачення актів цивільного законодавства”** визнається можливість виокремлення видів тлумачення за різними критеріями. Але головним критерієм є зміст пізнавальної операції, яка здійснюється з метою встановлення прав та обов'язків суб'єктів цивільних правовідносин та умов їх виникнення, зміни та припинення. За цим критерієм в дисертації пропонується виокремлювати такі види тлумачення: 1) тлумачення — перетворення тексту акта цивільного законодавства з метою надання йому вигляду, що відповідає структурі норм цивільного права; 2) тлумачення — виявлення за допомогою відповідних логічних засобів правових приписів, що закріплюються в даному положенні цивільного законодавства; 3) систематичне тлумачення, яке включає до себе виявлення предмета регулювання відповідного положення акта цивільного законодавства, співпоставлення цього положення з іншими положеннями актів цивільного законодавства з метою вибору положення, що підлягає переважному застосуванню, та уточнення змісту цього положення, конструювання правової норми з повною гіпотезою і повною диспозицією; 4) лінгвістичне тлумачення положень актів цивільного законодавства; 5) логічне тлумачення актів цивільного законодавства; 6) інші способи виявлення змісту цивільних прав та обов'язків та підстав їх виникнення.

У **підрозділі 1.3 “Стан проблеми тлумачення актів цивільного законодавства та організаційно-правові шляхи її вирішення”** звертається увага на загострення даної проблеми в умовах сучасного бурхливого оновлення цивільного законодавства і пов'язаних з ним ускладненням цивільного законодавства, посиленням суперечностей

між його положеннями та зниженням рівня його формальної визначеності. Констатується, що наука цивільного права залишила практику тлумачення актів цивільного законодавства без науково обґрунтованої методології. За таких умов узагальнення судової практики, тобто практики тлумачення актів цивільного законодавства стало здійснюватись майже виключно судами на доступному для них науковому рівні. Ця ситуація потребує рішучих змін. Необхідно налагодити співробітництво між судами та науковими (науково-освітніми) установами з метою розробки науково обґрунтованої методології тлумачення актів цивільного законодавства на базі узагальнення практики тлумачення актів цивільного законодавства.

Іншим напрямком удосконалення практики тлумачення актів цивільного законодавства могло б бути внесення доповнень до Цивільного кодексу України, які будуть стосуватись тлумачення актів цивільного законодавства. Менш прийнятним було б приступити до розробки та прийняття закону про тлумачення нормативно-правових актів, який стосувався б актів всіх галузей законодавства, оскільки над розробкою проблеми методології тлумачення актів цивільного законодавства працює група фахівців, включаючи і автора цієї дисертації, а проблеми тлумачення актів інших галузей права у практично спрямованому варіанті фактично на цей час не розробляються.

Розділ II “Тлумачення як перетворення тексту актів цивільного законодавства та виявлення правових приписів” складається із шести підрозділів. У *підрозділі 2.1 “Способи закріплення правових приписів в актах цивільного законодавства”* констатується, що таке закріплення може бути прямим і непрямым.

Закріплення правових приписів позначається в актах цивільного законодавства як встановлення, передбачення, визначення, впливання. Переважно використовуються однокорінні з цими іменниками дієслова.

Пряме закріплення (встановлення, передбачення, визначення) правових приписів має місце тоді, коли текст акта цивільного законодавства не потребує будь-якого логічного перетворення для цілей з'ясування змісту прав та обов'язків сторін відповідних правовідносин та підстав їх виникнення.

Необхідність визнання такого правового явища як пряме встановлення правових приписів та правових конструкцій підтверджується тим, що законодавець вживає формулювання “прямо вказано” (ч. 3 ст. 6 ЦК), “прямо встановлено законом” (ч. 2 ст. 1030 ЦК), “прямо передбачено законом” (ч. 1 ст. 5 Закону “Про фінансові

послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”); “прямо заборонено” (ст. 43 Закону “Про міжнародне приватне право”).

Для прямого встановлення цивільних прав використовуються формулювання “особа має право”, “особа може”. У ст. 627 ЦК для прямого встановлення прав використовується формулювання “сторони є вільними”. Для прямого встановлення обов'язків використовуються формулювання “особа зобов'язана”, “особа повинна”, “особа має” (щось зробити).

Гіпотези правових норм встановлюються прямо значно частіше, ніж диспозиції.

У **підрозділі 2.2 “Виявлення правових приписів, які прямо впливають із актів цивільного законодавства”** досліджуються формулювання актів цивільного законодавства, із яких правові приписи впливають прямо. Явище впливання правових приписів із актів цивільного законодавства пов'язане з неспівпаданням змісту правової норми і тексту положень актів законодавства. Але проблема тлумачення відповідних формулювань ніколи не була предметом наукового аналізу. Є підстави для твердження про те, що правові приписи можуть впливати із актів цивільного законодавства прямо і непрямо, оскільки в законі зустрічаються зазначення на пряме впливання із закону правових приписів.

Диспозиція норми цивільного права включає до себе право особи і обов'язок іншої особи, що кореспондує цьому праву. Але в такому вигляді диспозиції формулюються вкрай рідко. Зазвичай законодавець прямо зазначає на право (обов'язок) сторони цивільних правовідносин, маючи на увазі, що обов'язок (право) іншої сторони цих же правовідносин прямо впливає із формулювання, в якому закріплюється відповідне право (відповідний обов'язок). Правові приписи прямо впливають із таких речень нормативного тексту, в яких підметом є не суб'єкт відповідних відносин, а їх об'єкт чи правова конструкція, а також із формулювань, в яких використовується пасивний зворот. Правові приписи прямо впливають із формулювань, в яких зазначається на те, що особа діє в певний спосіб. Як пряме впливання правових приписів із актів цивільного законодавства слід визнати впливання правових приписів із формулювань, в яких використовуються слова “лише”, “тільки”, “виключно”, “крім”, якщо ці приписи виявляються при тлумаченні висновком від протилежного. Такі правові приписи позначаються як такі, що прямо впливають із актів законодавства тому, що за юридичною силою вони

прирівнюються до прямо встановлених приписів і приписів, що в інший спосіб прямо впливають із актів цивільного законодавства.

У підрозділі 2.3 **“Правові приписи, що непрямо впливають із актів цивільного законодавства та виявляються при тлумаченні висновком від протилежного”** досліджується відповідне надзвичайно поширене правове явище. На підставі аналізу численних положень актів цивільного законодавства зроблено висновок про те, що правові приписи, які непрямо впливають із актів цивільного законодавства і виявляються при тлумаченні висновком від протилежного, застосовуються за умови відсутності правових приписів, які прямо встановлюються актами цивільного законодавства, прямо впливають із них, або непрямо впливають із них і виявляються при тлумаченні висновками від попереднього правового явища до наступного і навпаки, висновком ступеню. Зроблено також висновок про те, що врегулювання цивільних відносин правовими приписами, які непрямо впливають із актів цивільного законодавства і виявляються при тлумаченні висновком від протилежного, виключає застосування до цих відносин закону, а тим більше - права, за аналогією.

У підрозділі 2.4 **“Непряме впливання із положень актів цивільного законодавства правових приписів, що виявляються при тлумаченні висновком від попереднього правового явища до наступного і навпаки”** констатується, що висновок від попереднього правового явища до наступного і навпаки може стосуватись не тільки правовідносин між тими ж особами, на які (правовідносини) поширюється чинність прямо встановленого правового припису. Він може стосуватись зовсім інших відносин, в тому числі і відносин іншої галузевої належності. Зокрема, висновком від наступного - цивільно-процесуального припису, встановленого ч. 3 ст. 651 ЦК (“розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за наявності інших обставин, які мають істотне значення”) — до попереднього виявляється правило, яке непрямо впливає із наведеного положення і яке має матеріально-(цивільно-) правовий зміст.

Юридична сила цивільно-правових приписів, про які йдеться, показується в дисертації на прикладі співвідношення положень Закону “Про захист прав споживачів”, що стосуються відшкодування моральної шкоди: такі правові приписи не можуть застосовуватись всупереч прямо встановленим правилам, які підлягають переважному застосуванню перед приписами, які непрямо впливають із актів

цивільного законодавства і виявляються при тлумаченні висновком від попереднього правового явища до наступного і навпаки.

У *підрозділі 2.5 “Непряме впливання із актів цивільного законодавства правових приписів, що виявляються при тлумаченні висновком ступеню”* здійснюється спроба розширити сферу застосування цього висновку при тлумаченні норм цивільного права в порівнянні з тією сферою, на яку в науці зверталась увага раніше.

Правові приписи, які непрямо впливають із актів цивільного законодавства і виявляються при тлумаченні висновком ступеню, мають таку ж юридичну силу, як і правила, що виявляються при тлумаченні висновками від попереднього правового явища до наступного і навпаки.

У *підрозділі 2.6 “Асоціативне тлумачення актів цивільного законодавства”* на підставі дослідження судової практики зроблено висновок про те, що асоціативне тлумачення набуло значного поширення, в тому числі в практиці вищих судових інстанцій України.

Асоціативне тлумачення найбільш наближається до виявлення правових приписів при тлумаченні висновком від наступного до попереднього і навпаки. Тому необхідно знайти критерій, який може виконати роль наукового інструментарію для розмежування названих двох явищ. Таким критерієм є жорсткість зв'язку між правовідносинами, на які поширюється чинність прямо встановлених правових приписів, і правовідносин, на які поширюється чинність правових приписів, які непрямо встановлені і виявляються при тлумаченні висновками від наступного до попереднього і навпаки.

Розділ III “Систематичне тлумачення актів цивільного законодавства” складається із двох підрозділів. У *підрозділі 3.1 “Врахування при тлумаченні категорій “система законодавства” і “система права”* звертається увага на те, що попри наявність глибоких досліджень проблем системи права в теорії права відсутнє розуміння тієї значної відстані, яку слід подолати для того, щоб перейти із системи законодавства в систему права при тлумаченні актів законодавства. Зокрема, це веде до визнання норм-засад, норм — принципів, норм — цілей, норм — оголошень, норм — визначень, норм — строків, відсильних і бланкетних норм. Виокремлення таких “норм” свідчить про невиправдане наближення явищ, що знаходяться в системі законодавства, до явищ, які знаходяться в системі права. Якщо норма права визнається правилом поведінки, яке має принаймні гіпотезу і диспозицію, то правовою нормою не можна визнавати положення актів законодавства, в яких формулюються засади, принципи, цілі,

оголошення, визначення, строки. Ці положення лише використовуються при конструюванні гіпотез та диспозицій правових норм.

Сконструювати норму цивільного права на базі цивільного законодавства означає зібрати її із окремих положень законодавства, виявити відносини, на які вона поширюється та визначити у такий спосіб галузеву належність правової норми.

Підрозділ 3.2 “Врахування системних зв'язків положень актів цивільного законодавства і норм цивільного права” присвячений врахуванню системних зв'язків для усунення невизначеності змісту норм цивільного права та для виправлення недоліків формулювань положень актів цивільного законодавства. Зокрема, показуються системні зв'язки ч. 1 ст. 924 ЦК із положеннями ст. 1, 9 ЦК, ст. 175, 314 ГК, ст. 15 Закону “Про транспорт”, ст. 23 Закону “Про залізничний транспорт”, ст. 31 Статуту залізниць України і на цій підставі зроблено висновок про те, що судова практика у таких спорах, яка склалась і знайшла відображення у відповідному роз'ясненні Вищого господарського суду, підлягає зміні.

Як здійснюється усунення недоліків формулювань положень актів цивільного законодавства шляхом врахування системних зв'язків, показується на прикладі п. 5 ч. 1 ст. 988 ЦК, де помилково вживається слово “страховиком” замість слова “страхувальником”, ч. 1 ст. 707 ЦК, де замість слова “належної” використане слово “неналежної”.

Розділі IV “Інші способи тлумачення актів цивільного законодавства” складається із трьох підрозділів. У **підрозділі 4.1 “Лінгвістичне (мовознавче) тлумачення”** пропонується привести термінологію, яка використовується для позначення даного виду тлумачення та його різновидів, у відповідність із класифікацією відповідних наук. Як родове має використовуватись поняття лінгвістичного тлумачення. Його видами є лексичне і граматичне. Синтаксичне тлумачення є різновидом граматичного. Лексичне тлумачення охоплює собою семантичне (стосується виявлення прямого і переносного значення слів), фразеологічне і етимологічне тлумачення. Синтаксичне тлумачення полягає у врахуванні побудови речень у тексті нормативно-правових актів. Не виключається виокремлення стилістичного тлумачення, але воно має обмежене значення, оскільки стилістика пов'язана перш за все з вишуканою словесністю, а головною задачею є чітке викладення правотворчим органом своєї думки, а не надання тексту акта законодавства вишуканої форми. Практичне значення стилістичне тлумачення може мати лише при аналізі тексту

акта цивільного законодавства у випадках, коли виникає питання про те, використання подібних термінів обумовлене прагненням правотворчих органів до урізноманітнення термінології чи викликане прагненням надати тексту акта законодавства особливого змісту.

При аналізі низки положень актів цивільного законодавства показується значення синтаксичного тлумачення. Звертається увага на те, що у практиці як правотворчості, так і правозастосування намітилась тенденція до нехтування синтаксичним елементом.

У *підрозділі 4.2 “Логічне тлумачення актів цивільного законодавства”* заперечення деякими науковцями логічного тлумачення пов'язується з відсутністю достатньої визначеності стосовно змісту цього поняття. Дисертант погоджується з тим, що будь-яке тлумачення має відповідати логіці людського мислення, а тому воно завжди є логічним. Разом з тим, є дві логічні операції, для позначення яких доцільно було б виокремлювати такий вид тлумачення.

Перша із названих операцій полягає у відтворенні у мисленні на підставі положення акта цивільного законодавства правовідносин, на які поширюється чинність даного положення, з метою усунення його невизначеності чи недоліків.

Друга логічна операція, яка охоплюється поняттям логічного тлумачення, - це співпоставлення суміжних положень актів цивільного законодавства з метою виявлення тих правових приписів, які текстуально в акті законодавства не закріплені, але впливають із логічного зв'язку між суміжними, а інколи — дещо більш віддаленими положеннями, а також з метою усунення невизначеності або недоліків правових приписів. Так, у судовій практиці частину 3 ст. 4 Закону “Про обіг векселів в Україні” (“умова щодо проведення розрахунків із застосуванням векселів обов'язково відображається у відповідному договорі, який укладається в письмовій формі. У разі видачі (передачі) векселя відповідно до договору припиняються грошові зобов'язання щодо платежу за цим договором та виникають грошові зобов'язання щодо платежу за векселем”) було витлумачено так, що тут формулюється дозвіл на необмежене застосування векселів при здійсненні розрахунків, якщо виконана вимога про включення в договір умови про такий спосіб розрахунків. Але із логічного зв'язку частини 3 ст. 4 названого Закону з частиною першою та другою цієї ж статті впливає, що розрахунки з використанням векселів допускаються за наявності двох умов: 1) це передбачено договором; 2) наявність на

момент видачі векселя заборгованості трасата або векселедавця перед трасантом.

У підрозділі 4.3 *“Врахування деяких інших чинників при тлумаченні положень актів цивільного законодавства”* досліджується вплив на тлумачення актів цивільного законодавства історичного чинника, мети таких актів, а також ідей верховенства права, які знайшли своє закріплення в Конституції України, а також у ст. 3 ЦК.

Зміна соціально-економічної і соціально-правової ситуації по-різному може вплинути на тлумачення актів цивільного законодавства. Свого часу зміна соціально-економічної ситуації в Україні привела до того, що не стало соціалістичних організацій, а Цивільний кодекс 1963 р. широко використовував це поняття. Судова практика аж до моменту прийняття нового Цивільного кодексу так і не змогла опрацювати єдине розуміння положень, які містили зазначення на соціалістичні організації. Врахування історичного чинника давало підстави для тлумачення терміну “соціалістичні організації” як такого, що поширюється на всіх юридичних осіб.

В дисертації критично оцінюється висновок Конституційного Суду України про неможливість застосування п. 6 Перехідних положень Земельного кодексу, який стосується селянських (фермерських) господарств, оскільки Закон “Про фермерське господарство” не передбачає існування селянських (фермерських) господарств. Видається, що п. 6 Перехідних положень Земельного кодексу підлягає застосуванню і надалі, але при його застосуванні треба зазначити, що при цьому з урахуванням зміни соціально-правової ситуації здійснюється вихід за межі змісту названого пункту.

Необхідність виходу за межі змісту положень актів цивільного законодавства з огляду на принцип верховенства права може бути викликана тим, що буквальне тлумачення їх змісту може дати безглуздий висновок або висновок, який грубо суперечить ідеям верховенства права, закріпленим в Конституції України та ст. 3 Цивільного кодексу. В обґрунтування такої можливості дисертант посилається на практику судів Великобританії та Німеччини.

ВИСНОВКИ

Дисертація завершується викладенням теоретичних висновків, які мають практичну спрямованість, і рекомендацій щодо практики

тлумачення цивільного законодавства та його удосконалення. У стислому вигляді викладається вирішення наукового завдання, яке полягає у створенні теоретичного підґрунтя для національної моделі методології тлумачення актів цивільного законодавства, яке (підґрунтя) може бути використане при внесенні доповнень до Цивільного кодексу, що стосуються тлумачення актів цивільного законодавства, та в практичній діяльності судів щодо тлумачення таких актів.

Діяльність щодо тлумачення актів цивільного законодавства, перш за все, така діяльність судів не може бути визнана задовільною з огляду на відсутність наукових досліджень проблеми тлумачення актів цивільного законодавства, які (дослідження) сприймалися би практикою та були придатні як теоретичне підґрунтя для внесення відповідних доповнень до законодавства.

Текст актів цивільного законодавства не можна правильно витлумачити, якщо не розуміти, що правові приписи в актах цивільного законодавства встановлюються прямо, що вони можуть впливати із них прямо і непрямо, що в залежності від способів закріплення правових приписів вони можуть розрізнятися за критерієм юридичної сили. Пряме встановлення правових приписів в актах цивільного законодавства означає таке їх формулювання, яке дає змогу відповідне нормативне положення перенести до змісту правової норми без будь-якого логічного перетворення.

Пряме впливання правових приписів має місце при впливанні обов'язків із формулювання права, при використанні в тексті пасивного звороту, при використанні як підмета у реченнях нормативного тексту об'єкта, а не суб'єкта правовідносин, при зазначенні на те, що особа діє у певний спосіб, при прямому закріпленні правових конструкцій. Прямо впливають із актів цивільного законодавства і правові приписи, що виявляються висновком від протилежного при тлумаченні положень, в яких використовуються слова “лише”, “тільки”, “виключно”, “крім”. Правові приписи, які прямо впливають із актів цивільного законодавства, за загальним правилом, мають таку ж юридичну силу, як і право встановлені приписи.

Правові приписи, які встановлюються непрямо, виявляються при тлумаченні висновками від протилежного, від попереднього правового явища до наступного і навпаки, висновком ступеню. За юридичною силою всі такі правові приписи поступаються правовим приписам, які встановлені прямо або прямо впливають із актів цивільного законодавства. Правові приписи, які встановлюються непрямо і виявляються при тлумаченні висновком від протилежного, не можуть

застосовуватись всупереч будь-яким іншим приписам, але і вони регулюють цивільні відносини, а тому виключають застосування закону за аналогією..

Систематичне тлумачення слід розуміти не тільки як врахування системних зв'язків правових приписів з метою виявлення тих із них, які підлягають переважному застосуванню, подолання їх невизначеності та усунення їх дефектів, а і як конструювання норм цивільного права з повною диспозицією і повною гіпотезою, виявлення суспільних відносин, які цими нормами регулюються, та встановлення галузевої належності правових норм.

У зв'язку із загальною тенденцією наближення тлумачення актів цивільного законодавства до букви цих актів, актуалізується проблема припустимості відступлень від змісту актів цивільного законодавства. Слід визнати, що це є припустимим у випадках необхідності врахування при тлумаченні історичного чинника, а також тоді, коли буквальне тлумачення положень актів цивільного законодавства диктує прийняття безглузлого або явно несправедливого рішення. В таких випадках всупереч конкретним законодавчим положенням підлягають застосуванню закріплені в Конституції України принцип верховенства права, інші принципи, основні засади цивільного законодавства, які виражають ідеї верховенства права.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Карабань В.Я. Щодо застосування Конституції України при вирішенні судами цивільних справ //Учені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Юридичні науки. - Том 19 (58). № 1. - Сімферополь, 2006. – С. 142-149.
2. Карабань В.Я. Правове регулювання спонукання до укладення договору //Право України. - 2001. - № 1. - С. 42-44.
3. Карабань В.Я. Про координацію роботи арбітражних судів з правоохоронними і контролюючими органами //Вісник господарського судочинства. - 1999. - № 2. – С. 20
4. Карабань В.Я. Науково обґрунтоване тлумачення актів законодавства як умова вдосконалення правосуддя //Вісник господарського судочинства. - 2006. - № 2. - С. 185-193.
5. Карабань В.Я. Спонукання до укладення цивільно-правового договору: правозастосовчий та правотворчий аспекти //Право України. -2000. -№ 10.-С. 24-27.

6. Карабань В.Я. Правозастосовчі аспекти системи права //Учені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Юридичні науки. - Том 19 (58). № 3. - Сімферополь, 2006.-С. 137-142.

7. Карабань В.Я. Межі тлумачення актів цивільного законодавства //Вдосконалення судоустрою та господарського судочинства: проблеми і перспективи. Матеріали науково-практичної конференції 12-13 квітня 2006 р. - Донецьк, 2006. - С. 334-341.

АНОТАЦІЯ

Карабань В.Я. Тлумачення актів цивільного законодавства України. -
Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 — цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. — Одеська національна юридична академія, Одеса. 2007.

У дисертації досліджується проблема тлумачення актів цивільного законодавства. У ній вперше висунута і обґрунтована концепція тлумачення актів цивільного законодавства, яка придатна для використання при правозастосуванні, а також при опрацюванні доповнень до Цивільного кодексу України, якими унормовувалась би діяльність щодо тлумачення актів цивільного законодавства. При тлумаченні актів цивільного законодавства запропоновано враховувати ту обставину, що правові приписи встановлюються в таких актах прямо, а також впливають із них прямо і непрямо. Обґрунтовуються шляхи подолання колізій між правовими нормами, що встановлюються прямо, впливають із актів законодавства прямо і непрямо. Визначаються підстави припустимого виходу при тлумаченні актів цивільного законодавства за межі положень актів цивільного законодавства.

Ключові слова: цивільне законодавство, тлумачення, юридична сила, колізія, верховенство права.

АННОТАЦИЯ

Карабань В.Я. Толкование актов гражданского законодательства Украины. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 - гражданское право и гражданский

процесс; семейное право; международное частное право. - Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2007.

В диссертации на основе исследования актов гражданского законодательства Украины и использования научных положений, разработанных учеными-специалистами в области гражданского права и теории права дореволюционной России, советского периода и новейшего времени, сформулирована концепция толкования актов гражданского законодательства, которая пригодна как для использования на практике при осуществлении интерпретационной деятельности, так и для разработки дополнений к Гражданскому кодексу Украины, которые устанавливали бы правила толкования актов гражданского законодательства.

Обращается внимание на то обстоятельство, что нормы гражданского права практически прямо никогда в актах гражданского законодательства не формулируются. Поэтому толкование актов гражданского законодательства включает в себя конструирование на основе положений актов гражданского законодательства правовых норм как логических образований. Утверждается, что для целей толкования актов гражданского законодательства важным является правильное понимание термина “прямое установление” правовых предписаний и правовых конструкций. Оно определяется как такое указание на правовые предписания, при котором не требуется логического преобразования соответствующих положений актов гражданского законодательства.

Непрямое установление правовых предписаний обозначается в актах гражданского законодательства Украины как вытекание. Вытекание правовых предписаний из актов гражданского законодательства может быть прямым и косвенным.

Правовые предписания, которые непрямо вытекают из актов гражданского законодательства, обнаруживаются при толковании выводами от противоположного, от предыдущего правового явления к последующему и наоборот, выводом степени. Юридическая сила правовых предписаний, обнаруживаемых при толковании названными выводами не всегда является одинаковой. Одинаковой является лишь юридическая сила правовых предписаний, обнаруживаемых выводами от предыдущего правового явления к последующему и наоборот и выводом степени. Такие правовые предписания не могут применяться в противоречие с прямо установленными актами гражданского законодательства правовыми предписаниями, но подлежат преимущественному применению перед правовыми предписаниями,

которые установлены непрямо и обнаруживаются при толковании выводом от противоположного. Правовые предписания, которые установлены в актах гражданского законодательства непрямо и при толковании обнаруживаются выводом от противоположного, не могут применяться в противоречие с любыми другими правовыми предписаниями (как общими, так и специальными).

Впервые обращается внимание на распространенность, в том числе в судебной практике, такого правового явления как ассоциативное толкование актов гражданского законодательства, при котором результаты толкования оказываются оторванными от актов гражданского законодательства.

Обосновывается необходимость значительно более широкого понимания систематического толкования актов гражданского законодательства. Такой способ толкования применяется уже при конструировании норм гражданского права. Такая работа предполагает учет системных связей положений актов гражданского законодательства. Далее, этот способ толкования охватывает собою выявление общественных отношений, регулируемых данным положением законодательства, определение на этой основе принадлежности соответствующего правового предписания к отрасли права или правовому институту.

Последовательное приближение правоприменительной практики к букве закона не должно означать жестко нормативистского (позитивистского) подхода. В случаях, когда буквальное толкование акта гражданского законодательства, дает нелепый или грубо несправедливый результат, необходимо отступить от буквы акта гражданского законодательства и разрешить вопрос на основании идей верховенства права.

Ключевые слова: гражданское законодательство, толкование, юридическая сила, коллизия, верховенство права.

SUMMARY

Karaban V. Interpretation of the civil legislation certificates of Ukraine. - Manuscript.

Dissertation for Candidate Degree in Law. Speciality 12.00.03 - Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International Private Law. - Odessa National Legal Academy, Odessa, 2007.

In the dissertation the problem of interpretation of the civil legislation certificates is investigated. In it for the first time putted forward and proved

concept of interpretation of the civil legislation certificates, which is suitable for use at law enforcement, and also at processing additions to the Civil code of Ukraine by which activity concerning interpretation of the civil legislation certificates would be stabilized. At interpretation of the civil legislation certificates it is offered to consider that circumstance in which legal instructions are established in such certificates directly, and also follow from them directly and indirectly. Ways of collisions overcoming between law rules, which are established directly, followed from the legislation certificates of directly and indirectly. The bases of an admissible output are defined at interpretation of the civil legislation certificates for the civil legislation certificates borders positions.

Key words: the civil legislation; interpretation; legal effect; collision; leadership of the right.